

PETŐ ZOLTÁN

TOCQUEVILLE AKTUALITÁSAI

Nyirkos Tamás: *The Tyranny of the Majority. History, Concepts, and Challenges*. Routledge, London, 2018

Egy ismert idézet, amelyet állítólag Sir Winston Churchill mondott, a következőképpen hangzik: „A demokrácia a legrosszabb kormányzási forma – nem számítva az összes többi, amellyel az emberiség időről időre megpróbálkozik.” Egy másik, a demokráciát ennél kedvezőtlenebb színekben feltüntető bölcsességet szintén neki tulajdonítanak: „A legjobb érv a demokrácia ellen egy ötperces beszélgetés egy átlagos szavazóval.”

Akár elhangzottak ezek a neves brit politikus szájából, akár csupán az angol humor fanyarságának jellegzetes megnyilvánulásai, felhívják a figyelmet a tényre, hogy a demokrácia elképzelését korántsem világítja be magától értetődően dicsfény és bőséggel akadhatnak árnyoldalai. A demokrácia elképzelése felettébb problematikus, és ennek a ténynek az egyik legkézenfekvőbb megnyilvánulása az, amit a demokrácia első nagy kritikusa és nagy teoretikusa, Alexis de Tocqueville „a többség zsarnokságának” nevezett. Az Amerikába látogató Tocqueville, aki első kézből tanulmányozhatta a „demokrácia laboratóriumaként”¹ működő fiatal Egyesült Államokat, már felfigyelt arra, hogy a demokrácia önmagában még nem jelent biztosítékot az elnyomással szemben. A demokrácia többségi koncepciója egyrészt magában rejti a kisebbségek elnyomásának lehetőségét. Másrészt elnyomást nem csak egyének vagy államok zsarnoksága gyakorolhat, és nem csak konkrét – foglalkozási, faji vagy kulturális – kisebbségeket fenyegethet. Létezhetnek olyan kisebbségek is, akik nem fogadják el a legalapvetőbb és a demokráciában mindenki számára kötelezően előírt világnézeti premisszákat – mondjuk az antidemokraták, akik nem tekintik magától értetődőnek az egyenlőséget vagy a demokrácia üdvös voltát, és ehelyett más politikai formára hivatkoznak. Ezek olyan kisebbségek, amelyeket pusztán a többségi gondolkodással szemben álló nézeteik miatt a többség egyszerűen kirekeszthet a nyilvánosság fórumairól, erkölcsi és morális megbélyegzésével közmegvetés tárgyává teheti őket. Tocqueville figyelmeztet rá, hogy a demokráciában a zsarnokságnak egy veszélyesebb és láthatatlanabb, ugyanakkor sokkalta korlátlanabb és alattomosabb formája léphet fel, mint más állambe rendezkedések esetében. A demokrácia szociopolitikai környezetében ugyanis a politikai *tabula rasa* által hagyományos összefüggéseiből kiragadott egyén helyzete válik egyre védtelenebbé a doktrína által látens módon előírt társadalmi konformizmussal szemben – ezt a konformizmust pedig, éppenséggel a vélelmezett *egyenlőség*: a demokratikus elmélet *a priori*-ja teremti meg.

¹ Ezt a kifejezést Louis Brandels, az Egyesült Államok legfelsőbb bírója népszerűsítette, amikor egyik törvényszéki döntésében a következőképpen fogalmazott: „Egy állam, ha a polgárok úgy akarják, laboratóriumként szolgálhat, hogy új társadalmi és gazdasági kísérleteket folytassanak benne anélkül, hogy az ország többi részét veszélyeztetnék.” *New State Ice Co. v. Liebmann*, 285 U.S. 262 (1932).

A többség zsarnokságának fogalmát azonban nem Tocqueville, hanem valamivel fiatalabb kortársa, John Adams használta először. Az Egyesült Államok harmadik elnöke maga is nagyon szkeptikusan tekintett a demokráciára, és jobban szerette saját országának alkotmányos berendezkedésére nézvést a „köztársaság” vagy a „vegyes kormányzat” kifejezéseket alkalmazni.

Nyirkos Tamás *The Tyranny of the Majority* című, a neves Routledge kiadónál megjelent műve e fogalom mibenlétét taglalja, alcímének ígérete szerint megismertette az olvasót történetével, felfogásaival és az általa vagy vele szemben megfogalmazható kihívásokkal. Nyirkos könyve tizenkét fejezeten keresztül, 154 oldalon tekinti végig a fogalom alakulásának történetét, diskurzuselemzéses módszerrel. Platóntól Szent Tamáson és Tocqueville-en keresztül Rawlsig a politikafilozófiai kánon legjelentősebb alakjainak a többség zsarnokságára adott reflexióit vizsgálja meg. Figyelmét elsősorban azokra irányította, akik a többség zsarnokságának lehetőségét egyáltalán komolyan vették, a lehető legtöbb oldalról megvilágítva, hogy ezek a szerzők – akár egymással is vitatkozva – miféle válaszokat próbáltak adni.

A könyv egyik legérdekesebb része a tizedik fejezet, amely az „ontológiai kitérő” címet viseli. Ebben, a többtől némileg elütő megközelítésben tárgyalt részben Nyirkos az analitikus filozófia módszereivel élve, néhány logikai-matematikai példán keresztül (ifjabb Plinius, Condorcet, Arrow) szemléltetve megmutatja, hogyan válik maga a „többségi akaratra” vonatkozó hivatkozás önellentmondássá: miként képes egyazon közösség „többségi akarata” több, ráadásul egymásnak ellentmondó döntést eredményezni amiatt, hogy a közösség tagjainak preferenciái általában sokrétűek.

Bár az olvasó fogalomtörténeti ismereteiből talán erre következtetne, a könyv (legalábbis) időbeli kiindulópontja nem John Adams vagy Tocqueville, hanem a „görög kezdetek”. Nyirkos szerint a többség korlátozatlan hatalmától való félelem, vagyis a félelem a demokrácia lehetséges végkimenetelétől egyidős a demokrácia, sőt a racionális politikai reflexió kezdeteivel. Platón és Arisztotelész az athéni demokráciát illető kritikájuk során már az újkori filozófusokat megelőzően felhívják a figyelmet a tömeg korlátlan uralmában rejlő láthatatlan zsarnoki mozzanatra, és éppen ők azok is, akik kidolgozzák a lehetséges – és Nyirkos könyvének egyik konklúziója szerint – *egyetlen lehetséges* ellenszert: a vegyes kormányzat elképzelését. A vegyes kormányzat elve (amely legalábbis implicit módon magában foglalja még azokat a főként liberális tradíció által népszerűsített kormányzati elveket is, mint a „fékek és ellensúlyok” és a „jog uralma” [5]), elsőként Platón *Törvények* című művében bukkan fel. Ez az államelméleti koncepció, mint az *Állam* ideális – ám utópikus – monarchiájához képest felvetett „második legjobb alkotmány”, az egész ókoron és középkoron keresztül az ésszerű politikai gondolkodás egyfajta lámpásaként szolgált. Nyirkos hangsúlyozza, hogy a középkor politikai szerzői a vegyes kormányzat elvét nem Platóntól vették át – hiszen Platón (és Arisztotelész) politikai szövegeit a középkor szerzői kevésbé ismerték. Viszont éppen a középkor folyamán kezdett el kialakulni a vegyes kormányzatnak az a gyakorlata, amelyre jellemző volt a király, az egyházi és a világi rendek együttműködése, miközben a középkort – az ókorhoz hasonlóan – intenzíven foglalkoztatta a zsarnokság kérdése. Habár a középkorban a demokrácia államformaként és ideológiaként nem létezett (ahogyan Nyirkos említi, magát a kifejezést egy az egyben fordította – illetve nem fordította le a görög eredetiből William of Moerbeke [21]), Aquinói

Tamás is megfogalmazta *De Regnó*ájában az állítást, hogy „a sokaság uralma gyakrabban hajlamos zsarnoksággá fajulni, mint egyetlen emberé”. Nyirkos a többségi zsarnokság hatékony ellenszereként említi meg a középkori egyházi rendek bizonyos döntéshozatali mechanizmusait, amelyek a szavazások rendszerének akkurátus „súlyozásával” képesek voltak kizárni az egyszeri többség túlhatalmát és a kiegyensúlyozott kormányzás olyan mintájául szolgáltak, amelyet sok esetben aztán a világi hatalom is átvett. Szerzőnk az újkoriak közül elsőként a „majoritárius liberálisnak” nevezett John Locke többségi elvet illető nézeteit veszi górcső alá. Szerinte Locke elsősorban abban tér el a középkoriaktól, hogy (unitárius nézeteinek köszönhetően) tagadja az eredendő bűn hatásait, vagyis az antropológiai optimizmus – katolikus és hagyományos protestáns szempontból is – erősen eretnek talaján mozog. Locke egy olyan eleve elrendelt harmóniát feltételez, amely szerint az ember – Isten-képmás volta miatt – birtokolja a szükséges racionalitást. Ennek ésszerű politikai döntésekhez kellene vezetnie, vagyis Locke szerint a többség *eo ipso* nem nyomhatja el az egyént, mert akaratát (isten eredetű) értelem vezérli (37–40). A nagy szerzők közül Locke-nál relativizálódik, veszi el jelentőségét először az a szkepszis, amely az elődöket a többségi döntésekkel szembeni óvatosságra intette, és nála válik a többségi döntés jogmegalapozóvá, hogy aztán Rousseau még homályosabb és még megalapozatlanabb koncepciójában folytatódjon az „általános akaratról”. Ez a koncepció lehetővé teszi a többség, vagyis az annak nevében fellépő demagóg abszolút zsarnokságának megteremtését azáltal, hogy feltételezi a polgárok aktuális akaratától elvonatkoztatott „valódi akaratát” – amelyet alkalmasint egyetlen valódi polgár sem képvisel (53). Részben ez a mozzanat szolgálhatott alapjául a jelenségnek, amelyet a 20. századtól kezdve a politológusok és politikai filozófusok gyakorta neveznek populizmusnak, és amelyet az újkori történelem folyamán először Robespierre alkalmazott totális/terrorisztikus demokráciájában (jakobinus rémuralom). Ugyanebben az időben lép fel egy ma már kevésbé ismert szerző, d’Argenson márki. Ő a Rousseau által elképzelt közvetlen jellegű demokráciát „hamis demokráciának” nevezi: éppenséggel csak a képviselőt tartva a demokrácia valós (*véritable*) formájának. D’Argenson szerint a közvetlen demokrácia, amelyet az antikok és középkoriak demokráciának neveztek, valójában anarchia (vagy inkább annak előfoka), míg a képviselő fogalma – amely már jól ismert volt a középkori rendi társadalom különböző parlamentjeiből – valójában demokrácia (49–50). Nyirkos szerint d’Argenson márki egyrészt egy szemantikai fordulatot jelez, másrészt egy olyan fogalmi tisztázatlanság veszi vele a kezdetét, amely rendkívül kedvező feltételeket teremt egy „demokrácia-vallás” kialakulásához. Ebben a demokrácia egyfajta politikai *summum bonum* szinonimájává válik.

Nem foglalkoznék ennyit a szóhasználat kérdésével, ha nem tette volna d’Argenson újjítása mára csaknem teljesen lehetetlenné, hogy értelmes vitákat folytassunk arról, mi demokratikus és mi nem. Biztosak lehetünk benne, hogy aki demokráciát mond, semmi mást nem ért rajta, mint valamely általa preferált rendszert vagy ideológiát. Nemcsak a politikára igaz ez, hanem a politikatudományra is: amikor egy Oxford University Press által kiadott demokráciatörténeti műben az eurocentrizmus elkerülése érdekében Hammurapi vízgazdálkodási törvényei is a demokrácia példaként jelennek meg (azon az alapon, hogy erről állítólag sokat tanácskoztak), akkor valószínűleg már reménytelen azt várni, hogy valaha is visszanyerünk egy ésszerű és kezelhető demokráciafogalmat (50). D’Argensonnál persze a nép valójában

nem uralkodik, csak erényes képviselői által, az általuk hozott törvényeknek való engedelmesség révén ésszerű és korlátozott keretek között részesül a kormányzási folyamatban. D'Argenson „igazi demokráciája” tulajdonképpen visszatérést jelent a vegyes kormányzat eredeti elképzeléséhez, mely nem *tisztán* demokratikus, hanem benne a demokrácia csupán az *egyik* elem, amely biztosítja a nép képviseletét és az államügyekbe való *korlátozott* beleszólását. Nyirkos könyvének egyik tanúsága szerint a modern „demokratizmus”² története kis túlzással élve tulajdonképpen ennek a szemantikai változásnak, hogy azt ne mondjuk: csúsztatásnak a története. Azáltal, hogy a demokráciát azonosították a képviselettel, a Platon és a középkoriak által olyannyira kárhozottat demokrácia fogalma egyszerre legitimitást nyer, csak éppen a demokrácia szó használata tekinthető illegitimnek. Amit az utókor egyszerűen „demokratizálódásnak” vél és nevez, azzal az amerikai alapító atyák – lásd John Adams, James Madison – a vegyes kormányzat biztosítékait próbálták megteremteni. Többek között éppen a korlátozhatatlan többségi demokrácia zsarnokságával szemben, amely jelentheti akár magának a tömegnek a túlhatalmát (anarchia), akár a tömegre hivatkozó és abból mintegy „kinövő” demagógét (tűrannisz, totalitárius/terrorisztikus demokrácia).³

Ahogy könyve bevezetőjében Nyirkos fogalmaz: „A képviselet eredetileg antidemokratikus koncepciója végül felvette a »demokrácia« nevet, amely talán a legnagyobb szemantikai váltás a politikai koncepciók történetében” (5).

Másutt pedig azt fejtegeti: „Modern demokráciáink – legalábbis addig, amíg a posztmodern kor kihívásaival nem kellett szembesülniük – többé-kevésbé eredményesen, bár többnyire látens módon korlátozták mind a vélemények, mind a magánélet parttalan szabadságát (amiben nagyrészt támaszkodhattak olyan közös kulturális hagyományokra és erkölcsi meggyőződésekre, amelyeket a premodern korból örökölték), és hasonlóan eredményes módon tartották fenn a kulturális és politikai elitek mintaadó szerepét az iskoláktól a parlamentekig. Másképpen megfogalmazva: a modern demokráciák sikerének titka nem az, hogy a többségi uralom zsarnokságba fordulásának veszélye valaha is merő képzelgés lett volna, hanem épp ellenkezőleg, az, hogy alapítói nagyon is tudatosan törekedtek ennek a veszélynek a kiküszöbölésére” (12).

Valahol ezen a ponton következik be Nyirkos szerint a törés, amely különösen veszélyes lehet a politikai közösség jövőjére nézve. A szerző fejtegetéseiből kiviláglik, hogy a többség jövőbeli zsarnoksága szempontjából különösen aggasztóak azok az újabb jelenségek, amelyek csak a közelmúltban kaptak nagy nyilvánosságot. A posztmodernségben, a globalizáció, a médiumok tömeget hipnotizáló hatásával és az internet világméretűvé válásának köszönhetően megjelennek az olyan, a többségi gondolat láthatatlan hatalmával manipuláló mozgalmak, mint például az internetes *Anonymus* (141), a spanyolországi *Democratia Real Ya* (Igazi Demokráciát Most [135]) és az *Occupy*-mozgalmak. Ezek megpróbálnak a társadalom vélt vagy valós igazságtalanságaival szemben a többségi támogatás (látszatára) hivatkozni. Jelszavaik olyanok,

² A demokráciát egyfajta abszolút jóként tételező politikai megváltástan. Erik von Kuehnelt-Leddihn véleménye szerint ilyen volt például a 20. század első felében az úgynevezett „wilsonizmus” amely „megpróbálta Európát biztonságossá tenni a demokrácia számára”. (Vö. például Erik von KUEHNELT-LEDDIHN: *Leftism. From de Sade and Marx to Hitler and Marcuse*, Arlington House, New York, 1974, 162.)

³ Nyirkos egy teljes fejezetet szentel nekik könyvének 6. fejezetében, melynek címe: *America before Tocqueville*.

mint: „Mi vagyunk a 99%”, illetve „a Légió vagyunk!” A fennálló renddel szemben szeretnek a nép misztikus, talán boszorkányoknál és unikornisoknál is nehezebben megragadható „akaratára” hivatkozni: hasonlóan a közelmúlt kommunista és anarchista agitátoraihoz, az egyik fő érvük szerint a demokratikus képviselet rendszere valójában nem demokrácia, és hogy csak a „hús-vér képviselet” valós.

Sokak számára feltűnik, hogy a képviseleti rendszerben – főleg a tömegtársadalom körülményei között – a pártok általi képviselet aligha nevezhető képviseletnek. Itt csupán röviden utalhatok a nyilvánvaló anomáliákra: a képviselőt többnyire nem ismerik személyesen a választói (mert sok esetben nem is ismerhetik), a szabad mandátum és az úgynevezett pártfegyelem gyakran lehetetlenné teszi a képviselő egyéni kezdeményezéseit. Hatványozottan fennáll a manipulálhatóság és a korrupció lehetősége, lobbicsoportok és gazdasági érdekhálózatok mozgathatják a pártokba tagozódó képviselőket. Kétségtelen, hogy a „közvetlen demokráciát” követelő mozgalmak aktivistái kifogásolhatják ezt, amiképpen abban sem tévednek nagyot, hogy a képviseleti rendszerben mindig a kisebbség uralkodik a többség fölött. Ahogy abban sem, hogy a demokráciának nevezett rendszerben a hierarchikus és hatalmi viszonyok nem szűnnek meg, csupán ideológiai álarcban lépnek fel. Azt azonban már nem látják – szemben az „elitista” hagyomány jeles képviselőivel, mint Gaetano Mosca, Pareto vagy Ortega y Gasset (98–102) –, hogy a dolgok természetéből következően csak a tömegnél *szervezettebb* kisebbség képes vezetni a tömeget.⁴ Ahogyan a Nyirkos által is idézett Ortega y Gasset írja *A tömegek lázadása* című művében: „Az emberek nagy részének nincs véleménye, és az kell, hogy ez kívülről hatoljon beléje, mint ahogyan az olaj a gépezetbe hatol” (100).

A demokrácia egy lehetséges veszélyének a Nyirkos könyvében ismertetett, speciális szempontú elemzéséből is kiviláglik: ha a modern demokratizmus által rárakódott sallangoktól megfosztott és pusztán politikailag értelmezett demokratikus elmélet előfeltételei szerint minden politikailag cselekvőképes *individuumot* egyenlőnek kell tekintenünk (nem törődve a speciális tudással, intellektussal, korral, moralitással vagy tapasztalattal), akkor a pusztán számon túl nem marad semmi egyéb kritérium az érték mibenlétének meghatározására. Az emberi személy pusztán matematikai koncepcióra való redukációjában rejlő veszélyeket persze hajlamosak voltak elbagatellizálni azok, akik az egyenlőség eszméjéért lelkesedve a demokráciát pusztán „univerzális csodaszernak” tekintették a világ problémáinak megoldására.⁵ Ugyanakkor e veszélyt sokan észrevették már a demokrácia komoly elemzői közül, különösen Tocqueville. Aki – bár a demokrácia eljövételét elkerülhetetlennek és az isteni akarat megnyilvánulásának tartotta (86) – mindig figyelmeztetett a veszélyeire is. Például úgy, hogy John Adams mellett megalkotta a könyv által tárgyalt fogalmat. A demokrácia természete messze áll attól, hogy „univerzális csodaszernaként” tekinthessünk rá. Ahogyan a könyv szerzője fogalmaz: „Éppen ellenkezőleg, a demokrácia sikere a 19. és a 20. században legalább részben abból a tényből következik, hogy alapítói komolyan vették a többség zsarnokságának lehetőségét, és

⁴ Az újkori forradalmak empirikus története például bőséges példával szolgál annak az illusztrálására, hogy a tömeget mindig jól szervezett ideológiai kisebbségek mozgósították – vagyis, összhangban arisztotelészi elképzelésekkel, a tömeg mindig passzív, képtelen lévén az önmozgásra.

⁵ Kuehnelt-Leddihn szerint mindennek előtt ilyenek voltak a már említett „wilsonianusok”.

megettöltték rendszerüket a majoritárius túlkapásokkal szembeni védelmekkel. Hogy a ma demokráciái nem demokráciák a szó eredeti értelmében, hanem képviseleti kormányzatok, amelyek jogi és intézményi garanciák komplex keretrendszerébe ágyazódnak bele, talán némelyek számára zavaróan hat, de csak ezekből a korai aggodalmakból lehet megérteni” (6).

A Vasas Turbó Marczibányi téri sporttelepe a Lövőház utca felől (MHSZ-fotó)